

Sprawozdanie z seminarium naukowego *Kto ratuje jedno życie, ratuje cały świat*, poświęconego pamięci Henryka Sławika w 65. rocznicę śmierci polskiego dyplomaty

W dniach 19–20 listopada 2009 r. odbyło się w Krakowie w Auli Domu Gościnnego UJ oraz w Baszcie Zamku w Przegorzalach II seminarium naukowe „Kto ratuje jedno życie, ratuje cały świat”, poświęcone pamięci Henryka Sławika w 65. rocznicę śmierci polskiego dyplomaty. Zorganizowane seminarium jest wydarzeniem cyklicznym. W dniach 9–10 listopada 2008 r. zostało zorganizowane w Krakowie I seminarium pt. „Antisemitism and Racism in Europe – Fascist Ideology and Practice International Seminar to Commemorate the Seventieth Anniversary of the Kristallnacht Pogroms and to Mark the International Day Against Fascism and Antisemitism”.

Organizatorami seminarium były Centrum Badań Holokaustu Uniwersytetu Jagiellońskiego (CBH UJ) na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego (WSMiP UJ) wraz z Instytutem Europeistyki UJ (IE UJ), Międzynarodowym Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau (MCEAH), Uniwersytetem Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (UP).

Głównym celem było upamiętnienie bohaterskiej postawy Henryka Sławika oraz innych Sprawiedliwych, ukazanie procesu batalii Ambasadora RP na Węgrzech Grzegorza Łubczyka o należne miejsce wielkiego polskiego patrioty ze Śląska w świadomości zbiorowej w Polsce i za granicą, niedocenianego i zapomnianego przez wiele lat, podobnie jak wielu innych Sprawiedliwych.

Henryk Sławik urodził się w 1894 r. we wsi Szeroka na Śląsku¹. Był postacią zaangażowaną politycznie – uczestniczył w trzech powstaniach śląskich, był długoletnim posłem Sejmu Śląskiego oraz delegatem Ligi Narodów. Kiedy wybuchła II wojna światowa, sytuacja polityczna zmusiła go do emigracji na Węgry, gdzie stanął na czele Polskiego Komitetu Obywatelskiego, zajmującego się przebywającymi na Węgrzech Polakami². We współpracy z Józefem An-

Henryk Sławik

¹ N. Devolt, A. Hansen, J. Hansen, *Henryk Sławik – The Man Who Saved Thousands*, <http://henrykslawik.info/henryk.html> (fot. *ibidem*).

² W. Szymański, *Henryk Sławik – Zapomniany Bohater*, *Tydzień Żuławski 2004*; dostępne online: <http://www.ofiaromwojny.republika.pl/teksty/0078.htm>.

tallem wydawał Żydom fałszywe dokumenty umożliwiające legalizację pobytu na Węgrzech. Za działalność tę został aresztowany i rozstrzelany w obozie koncentracyjnym w Mauthausen w 1944 r. Jego działalność ocaliła życie ok. 30 tysięcy polskich uchodźców, z czego 5 tysięcy stanowili Żydzi. Za jego heroiczną postawę Instytut Yad Vashem w 1990 r. przyznał Henrykowi Sławikowi tytuł Sprawiedliwego wśród Narodów Świata.

Poza przypomnieniem i upamiętnieniem bohaterskiej postawy Henryka Sławika, Józefa Antalla oraz innych Sprawiedliwych celem seminarium było również sprowokowanie debaty publicznej o odpowiedzialności obywatelskiej i kształtowaniu pamięci o przeszłości.

W seminarium poświęconym pamięci Henryka Sławika i innych Sprawiedliwych wzięli udział wybitni naukowcy i edukatorzy (m.in. z Centrum Badań nad Zagładą Instytutu Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Muzeum Historii Żydów Polskich, Biura Edukacji Publicznej IPN, Instytutu Studiów Strategicznych w Krakowie), przedstawiciele organizacji pozarządowych (z Fundacji Or Chaim, Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło), autor książki o Henryku Sławiku – Grzegorz Łubczyk, reżyserzy filmów poświęconych pamięci Henryka Sławika – Marek Maldis i Dariusz Walusiak, dyplomaci oraz nauczyciele. Seminarium trwało dwa dni i zostało podzielone na sześć sesji tematycznych. Każda sesja zakończona była dyskusją podsumowującą wygłoszone referaty.

Seminarium otworzył Jego Magnificencja prof. dr hab. Karol Musioł, rektor UJ. Uczestników powitali dr hab. Andrzej Dudek (prodziekan Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ), prof. dr hab. Zdzisław Mach (dyrektor IE UJ), prof. dr hab. Kazimierz Karolczak (dziekan Wydziału Humanistycznego UP), prof. dr hab. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (przewodniczący Rady Naukowej CBH UJ), dr Jolanta Ambrosewicz-Jacobs (dyrektor CBH UJ), dr Piotr M. A. Cywiński (dyrektor Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau), Krystyna Oleksy (dyrektor MCEAH).

Wykład wprowadzający wygłosił prof. dr hab. Feliks Tych (wieloletni dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie). *Henryk Sławik – późno odkryty polski Sprawiedliwy*.

Głównym problemem poruszonym w wykładzie były przyczyny tak późnego „odkrycia” przez społeczeństwo polskie Henryka Sławika, który jest jedną z najbardziej zasłużonych postaci ratujących polskich Żydów przed Zagładą. Profesor zwrócił uwagę na fakt, iż zarówno *Śląski słownik biograficzny* z 1977 r., jak i *Polski słownik biograficzny* z 1998 r. upamiętniają postać Sławika jedynie jako śląskiego działacza przedwojennego i dyplomata, który został stracony przez nazistów za swoją działalność polityczną na Węgrzech. Natomiast przez bardzo długi okres nie było nawet wzmianki o jego ogromnym znaczeniu w akcji ratowania Żydów. Prof. dr hab. Feliks Tych, powołując się na sprawę Sławika, podkreślił również decydującą rolę w propagowaniu wiedzy o bohaterze przez zawdzięczających mu życie ocalonych.

Sesja pierwsza „Pamięć o Sprawiedliwych”, moderowana była przez dra Bartosza Kwiecińskiego (CBH UJ) i składała się z pięciu referatów, które wygłosili następujący uczestnicy:

Ewa Wierzyńska (wicedyrektor Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie), *Program „Polscy Sprawiedliwi – Przywracanie Pamięci” jako szansa spotkania, zapisania i ocalenia historii Polskich Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata*.

Program ten zapoczątkowano w lipcu 2007 r. podjęciem działań mających na celu odnalezienie żyjących polskich Sprawiedliwych wśród Narodów Świata i udokumentowanie ich historii. Celem programu jest utworzenie pierwszego, powszechnie dostępnego kompendium wiedzy o polskich Sprawiedliwych. Ewa Wierzyńska zwróciła także uwagę, że program jest

wieloletni oraz że składa się z dwóch etapów. Pierwszy polega na udokumentowaniu historii żyjących Sprawiedliwych i udostępnieniu tego zbioru szerokiej publiczności w Polsce i na świecie. Zebrane i opracowane relacje są umieszczane na stronie www.sprawiedliwi.org.pl (w angielskiej wersji językowej www.righteous.pl), do lipca 2009 r. przeprowadzono 240 wywiadów. Równoległe prowadzone są prace, polegające na zebraniu rozproszonych informacji, wzbogaceniu ich o biogramy, materiał ikonograficzny (także archiwalny) oraz opracowania problemowe, niedostępne dotychczas szerokiemu gronu odbiorców. Słuchacze mogli się również dowiedzieć o dodatkowym wymiarze programu, a mianowicie o licznych działaniach edukacyjnych.

Jarosława Banyś (prezes Fundacji Or Chaim w Katowicach), *Pamięć o Sprawiedliwych: Polanja – miłość zawiedziona?*

Poruszony został problem pamięci o dobru i złu, czyli o zapominaniu o bohaterских czyinach Sprawiedliwych w kontekście haniebnego udziału niektórych Polaków i członków innych narodów w zbrodniach nazistowskich. Dokonano odniesienia do oskarżeń ze środowisk niemieckich o współudziałe w zbrodniach hitlerowskich. Jarosław Banyś rozważył problem rzeczywistego bohaterstwa i prawa do ucieczki w chwili śmiertelnego zagrożenia.

Aleksander Fiszer (prezes Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło), *Sprawiedliwi na świecie dla współczesnych.*

W referacie zwrócono uwagę na znaczenie terminu „Sprawiedliwi wśród Narodów Świata”, jego rangę i funkcjonowanie w powszechnej świadomości. Stał się on współcześnie synonimem bohaterской postawy i ludzkiej solidarności w obliczu zła. Wskazano na bardzo istotną funkcję „Sprawiedliwych...” jako autorytetu moralnego dla ludzi młodych oraz znaczenie „Sprawiedliwych...” w pojednaniu polsko-żydowskim. Rozważony został problem, czy zasadne i właściwe jest nazywanie podobnym mianem ludzi, którzy narażali bądź narażają własne życie, ratując bezinteresownie życie innych.

Michał Luty (współzałożyciel i sekretarz Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło), *Poszanowanie godności człowieka w obliczu Holokaustu.*

Poruszono kwestie związane z trudem ratowania ludności żydowskiej, opierające się przede wszystkim na ukrywaniu ich tożsamości. Problem przedstawiono na przykładzie sierot żydowskich, zdanych na swych nowych opiekunów i zmuszanych do przyjęcia tożsamości i obrządków chrześcijańskich – miało to zwiększyć ich szansę przeżycia. Przywołano przypadek potajemnego kultywowania judaizmu w Vacu jako bezprecedensowego przykładu pielęgnowania wśród chronionych dzieci ich narodowej kultury i religii.

Artur Szyncler (Centrum Żydowskie w Oświęcimiu), *Jak uczyć o Sprawiedliwych wśród Narodów Świata? Doświadczenia edukacyjne Centrum Żydowskiego w Oświęcimiu.*

Przedstawiono działania edukacyjne skierowane zarówno do młodzieży, jak i do dorosłych, a podejmowane przez Centrum Żydowskie w Oświęcimiu. Przedstawiono problemy edukacyjne, związane z nauczaniem o Holokauście, zilustrowane doświadczeniami i obserwacjami nabytymi w trakcie realizacji programów przez Centrum Żydowskie w Oświęcimiu.

Sesja druga „Polacy ratujący Żydów na tle postawy całego społeczeństwa polskiego wobec Holokaustu”, moderowana była przez Tomasz Cebulskiego (Instytut Europeistyki UJ). Referaty wygłosili:

Prof. dr hab. med. Aleksander Skotnicki (kierownik Katedry i Kliniki Hematologii Collegium Medicum UJ), *Jan Koziielewski Kariski.*

Przybliżono sylwetkę polskiego Sprawiedliwego – Jana Koziielewskiego Karckiego, który przed wojną został przyjęty do służby dyplomatycznej w polskim MZS, a następnie w latach 1939–1945 był emisariuszem Polskiego Państwa Podziemnego do Francji i Wielkiej Brytanii. Aby móc przekazać relacje o terrorze i represjach niemieckich rządów Państw Sprzymierzo-

nych, z narażeniem życia spotykał się z przedstawicielami organizacji żydowskich, wchodził do getta w Warszawie oraz do obozu w Izbicy Lubelskiej. Po wojnie kontynuował walkę z obłątnością świata na nietolerancję, dyskryminację i terror wobec ludzi innej narodowości, religii czy koloru skóry jako wykładowca na Uniwersytecie w Georgetown w Waszyngtonie.

Paulina Gas (dyrektor Instytutu Studiów Strategicznych w Krakowie), *Sprawiedliwi i ich dziedzictwo*.

Zaprezentowano działania podejmowane przez Fundację Instytutu Studiów Strategicznych oraz jej plany na przyszłość, mające się przyczynić do rekonstrukcji społecznej pamięci stosunków polsko-żydowskich w kontekście Holocaustu oraz redefinicji polskiej tożsamości narodowej, której nieodłącznym elementem jest społeczność żydowska. Zwrócono uwagę na potrzebę koordynacji podejmowanych wysiłków na rzecz zrozumienia postaw i wartości kierujących ludzkimi zachowaniami w czasie Holocaustu, aby można było wypełnić istniejące luki w wiedzy dotyczącej tego okresu.

Włodzimierz Kac (założyciel, członek Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło, przewodniczący Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Katowicach), *Polacy ratujący Żydów na tle postawy całego społeczeństwa polskiego wobec Holocaustu w opinii Żydów mieszkających poza granicami Polski*.

Poruszono problem ciągle żywego w społeczeństwie żydowskim obrazu Polaka – antysemita oraz Polaka – biernego wobec Holocaustu. Wina za ten stan rzeczy leży po obu stronach. Przez lata zabrakło dialogu polsko-żydowskiego. Podkreślona została stopniowa zmiana tej sytuacji w świadomości młodzieży obu narodów.

Jerzy Dębski (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau), *Struktury Polskiego Państwa Podziemnego na Węgrzech w latach 1939–1944*.

Przedstawiono konstrukcję i działalność Bazy Nr 1 *Romek – Liszt*, Ekspozytura W Oddziały II Sztapu Naczelnego Wodza, Placówka W Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Oddziały Armii Krajowej (Komenda Okręgu Węgry AK). Ukazano zniszczenie polskich struktur konspiracyjnych na Węgrzech po 19 marca 1944 r., jak również losy poszczególnych polskich oficerów – pobyt w niemieckich obozach koncentracyjnych.

Maja Brand (Instytut Europeistyki UJ), *Polscy ratujący w indywidualnych narracjach żydowskich z czasu Zagłady*.

Podjęto próbę spojrzenia na problem Holocaustu z perspektywy relacji ratujący–ratowany, skoncentrowanie na narracji osobistej, tworzonej „na gorąco” przez ukrywającego się ratowanego. Wystąpienie miało na celu zwrócenie uwagi na zagadnienie specyfiki podejścia do Holocaustu i jego użyteczności w badaniach nad tym okresem.

Sesja trzecia „Henryk Sławik – polski Wallenberg”, moderowana przez prof. dra hab. Witolda Stankowskiego (Instytut Europeistyki UJ). W sesji swoje referaty zaprezentowali:

Grzegorz Łubczyk (wiceprezes Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło), *Zapomniany przywrócony pamięci Bohater trzech narodów*.

Wystąpienie skoncentrowane na spotkaniu z Henrykiem Zimmermannem w 2001 r., które było odkryciem niezwykłej postaci Henryka Sławika; skupienie się na przedstawieniu najważniejszych etapów wielokrotnej batalii w Polsce i innych krajach o godne miejsce w historii i świadomości dla Henryka Sławika.

Wiesława Młynarczyk (Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie), *Postać Henryka Sławika w edukacji szkolnej*.

Przedstawiono sposoby nauczania o Henryku Sławiku. Podkreślono rolę Henryka Zwi Zimmermanna i Grzegorza Łubczyka w odkrywaniu tej postaci. Zwrócono uwagę, iż realizacji celów może służyć wykorzystanie różnych materiałów i środków dydaktycznych, w tym

relacje uratowanych z sierocińca w Vacu oraz film *Henryk Sławik. Polski Wallenberg* Marka Maldisa i Grzegorza Łubczyka.

Dagmara Mrozowska (Instytut Europeistyki UJ), *Wielkie serce i odwaga Alfredy Markowskiej*.

Zaprezentowano bohaterską postawę Alfredy Markowskiej. Romki, która podczas II wojny światowej uratowała życie wielu dzieciom pochodzenia romskiego i żydowskiego. Po kilkudziesięciu latach – 17 października 2006 r. – Alfreda Markowska zwana Noncią (cygańskie imię) za zasługi w ratowaniu życia ludzkiego została odznaczona przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Sesja czwarta, rozpoczynająca drugi dzień seminarium „Dobrzy ludzie w czasach zła”, moderowana była przez ambasadora dra Macieja Kozłowskiego. Referaty wygłosili:

Prof. dr hab. Marek Maciejewski (Uniwersytet Wrocławski), *Helmut James von Moltke i Kreisauer Kreis*.

Omówiono koncepcję i działalność grupy osób skupionych wokół arystokraty z Krzyżowej (Śląsk) – Helmuta Jamesa von Moltkiego. Działali oni w opozycji w stosunku do reżimu hitlerowskiego, domagali się przywrócenia rządów prawa w Niemczech, ukarania zbrodniarzy nazistowskich oraz odbudowy pokojowych stosunków z krajami europejskimi. Dzięki temu przykładowi pokazane zostało, że nawet w Niemczech hitlerowskich istnieli „dobrzy ludzie w czasach zła”.

Prof. dr hab. Maciej Marszał (Uniwersytet Wrocławski), *Szymon Rundstein wobec prawa Trzeciej Rzeszy*.

Przedstawiono poglądy Szymona Rundsteina – jednego z najwybitniejszych prawników prawa międzynarodowego i cywilnego dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Wyróżniał się oryginalnymi poglądami na nazistowską doktrynę prawa międzynarodowego i prawa cywilnego. Zginął wraz z całą rodziną w obozie koncentracyjnym w Treblince.

Dr Ewa Kozerska (Uniwersytet Opolski), *Kilka uwag o rasizmie w poglądach Piusa XI*.

Zaprezentowano stanowiska papieża Piusa XI wobec polityki III Rzeszy. Zwrócono uwagę na liczne encykliki jego autorstwa, wystąpienia publiczne i enuncjacje, które były sprzeciwem wobec transpozycji prawa bożego na rzecz mitu „rasy i krwi”, połączonej z ubóstwianiem i wywyższeniem tylko jednego narodu. Papież Pius XI piętnował wszelkie przejawy dyskryminacji rasowej, które uważał za przyczynę nie tylko antagonizmów społecznych i prześladowań, ale również rozpadu systemu moralnego wypracowanego przez dotychczasowe pokolenia na kanwie chrześcijaństwa.

Dr Ewa Bojenko-Izdębska (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ), *Program „Dyplomaci wśród Sprawiedliwych – znani i nieznani”*.

Wygłoszono referat ukazujący analizę polityki Instytutu Yad Vashem w przyznawaniu tytułu „Sprawiedliwi wśród Narodów Świata”. Problem omówiono na przykładzie dyplomatów – do tej pory tylko 20 z nich otrzymało honorowy tytuł. Ponadto oprócz biografii Raula Wallenberga i jeszcze kilku innych pozostałe są mało lub wręcz w ogóle nieznane. Dopiero od 2003 r. przybliża tę problematykę objazdowa wystawa, zorganizowana przez Yad Vashem oraz izraelski MSZ pokazywana w Europie i USA, a zatytułowana „Wizy do życia – dyplomaci, którzy ratowali życie Żydom”. Tezą referatu było pytanie, ilu dyplomatów naprawdę pomagało w ratowaniu Żydów i dlaczego tych znanych czy uhonorowanych, jest tak niewiele.

Dr Tomasz Scheffler (Uniwersytet Wrocławski), *Natalia Tulasiewicz: w służbie drugiemu*.

Przybliżono sylwetkę Natalii Tulasiewicz – polskiej błogosławionej. Młodej nauczycielki, wypędzonej z Poznania do Krakowa, gdzie pracowała w tajnym nauczaniu. Dobrowolnie w 1943 r., za zgodą struktur podziemnego państwa polskiego, zgłosiła się na roboty w Niem-

czech. Trafła do obozu w Hanowerze, prowadziła tam intensywną i skuteczną działalność niesienia pomocy duchowej i religijnej. Została zdekonspirowana wiosną 1944 r. i po brutalnym śledztwie zamordowana 31 marca 1945 r. w obozie Ravensbrück. Jej życiowym mottem były słowa: „Po co żyć? Aby drugim czynić dobrze”.

Sesja piąta „Sprawiedliwi i Ich świat”, którą moderował prof. dr hab. Kazimierz Karolczak. Referaty wygłosili:

Elżbieta Isakiewicz (autorka książki *Czerwony ołówek*), *Henryk Zimmermann – strażnik sprawiedliwości*.

Przedstawiono historię batalii Henryka Zimmermanna o przyznanie Henrykowi Sławikowi medalu „Sprawiedliwi wśród Nadorów Świata”. Henryk Zimmermann, polski Żyd, który w czasie II wojny światowej znalazł się na Węgrzech. Poznał tam Henryka Sławika, prezesa Komitetu Obywatelskiego dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami, od którego otrzymał funkcję pełnomocnika ds. legalizacji uchodźstwa. Swoją misją życiową uczynił przywrócenie pamięci o tym wyjątkowym Polaku. Uwieńczeniem zmagania było przyznanie Sławikowi pośmiertnie medalu Sprawiedliwego.

Mateusz Szpytma (autor książki *Sprawiedliwi i Ich świat*, Instytut Pamięci Narodowej w Krakowie), *Świat Sprawiedliwych na przykładzie Markowej*.

Ukazano historię wsi Markowej i bohaterską postawę jej mieszkańców, którzy poświęcili życie, aby ratować swoich żydowskich sąsiadów. We wsi ukrywało się co najmniej 25 Żydów. Z tego grona zamordowanych zostało 8 osób. Zginęła także 8-osobowa rodzina Ulmów, która dała im schronienie. Przedstawiono charakterystykę wsi, działających w niej środowisk oraz stosunków polsko-żydowskich. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ miało to na udzielenie pomocy osobom pochodzenia żydowskiego.

Dr Jacek Leociak (Centrum Badań nad Zagładą Żydów), *Polscy Sprawiedliwi w świadectwach z USC Shoah Foundation Institute w Los Angeles*.

Skupiono się na sposobie mówienia polskich Sprawiedliwych o swoich doświadczeniach związanych z udzielaniem pomocy Żydom. Wskazano specyfikę relacji składanych do archiwum USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education w Los Angeles.

Dr Piotr Setkiewicz (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau), *Sprawiedliwi i Ocaleni w dokumentach b. KL Auschwitz*.

Zasygnalizowano, iż w KL Auschwitz zdarzały się sytuacje gdy więźniowie udzielali sobie pomocy, niejednokrotnie ratując siebie nawzajem, kiedy pokonywano partykularyzm narodowy, pomagając więźniom spoza kręgu znajomych i rodaków. Wielu ratujących nie doczekało się nigdy oficjalnego uznania, nie spełniając formalnych wymogów Komisji Instytutu Yad Vashem, dla swoich podopiecznych narażali oni jednak życie.

Ks. prałat dr Stanisław Puchała (założyciel, członek Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło, proboszcz Katedry Chrystusa Króla w Katowicach), *Sprawiedliwi i Ich świat*.

Przedstawiono charakterystykę środowiska, w którym wychowywał się Henryk Sławik. Miejszem, gdzie się urodził ten polski dyplomata, była niewielka miejscowość Szeroka. Henryk Sławik pochodził z rolniczo-robotniczej rodziny, którą charakteryzowała pracowitość, uczciwość, wytrwałość, wierność chrześcijańskiej tradycji, szacunek wobec drugich, tolerancja. Podkreślono, że właśnie dzięki takiemu wychowaniu dla tego Sprawiedliwego oczywista była potrzeba angażowania się tam, gdzie można było pomnażać dobro, służyć ludziom, ratować zagrożone ludzkie życie.

Ostatnia sesja „Tyle wiemy o sobie ile nas sprawdzono”, moderowana była przez Alicję Białecką (PMA-B) oraz dra Bartosza Kwiecińskiego. W ramach sesji odbyła się projekcja filmów:

Henryk Sławik. Polski Wallenberg Marka Maldisa, Grzegorza Łubczyka, reportaż filmowy TVP.

Mój Tata, Henryk Sławik Marka Maldisa, Grzegorza Łubczyka i Jana Zuby, reportaż filmowy TVP.

Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata Dariusza Walusiaka, przygotowany przez Kancelarię Prezydenta RP.

Historia Kowalskich Arkadiusza Gołębiewskiego, Macieja Pawlickiego.

Uroczystego zamknięcia seminarium dokonał prof. dr hab. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, który podkreślił konieczność ciągłej współpracy międzyinstytucjonalnej w celu nauczania i przypominania społeczeństwu polskiemu o Sprawiedliwych.

Seminarium niewątpliwie spełniło swoje zadanie. Przypomniano zarówno w środowisku akademickim, jak i wśród powszechnej opinii publicznej o istnieniu polskich zapomnianych Sprawiedliwych. Polscy Sprawiedliwi są najjaśniejszą stroną polskiej pamięci Holocaustu, ale nie należy też zapominać, że są wyjątkowym przykładem historii Zagłady, która znacząca była bierną i obojętną postawą wobec ginących żydowskich współobywateli i współbraci.

Biogramy

Jarosław Banyś – absolwent handlu zagranicznego w Akademii Ekonomicznej w Katowicach (1987). Założyciel Galerii Sztuki Miriam w Tychach, będącej od 19 lat miejscem spotkań i dialogu chrześcijan i Żydów. Od 1990 r. animator dialogu polsko-żydowskiego na Śląsku. W 2005 był autorem programu VIII Ogólnopolskiego Dnia Judaizmu w Katowicach w aspekcie naukowym, kulturalnym i religijnym. Po raz pierwszy w historii dni judaizmu zaangażowano programowo wspólnie środowisko katolickie, ewangelickie i żydowskie. Współzałożyciel i prezes Fundacji Or Chaim w Katowicach, zajmującej się ratowaniem i dokumentowaniem zabytków żydowskich na terenie Polski współczesnej i kresowej oraz edukacją żydowską. Współpracuje z instytucjami i środowiskami żydowskimi w Izraelu i USA.

Ewa Bojenko-Izdębska – adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej INPiSM. Badania naukowe prowadzone głównie w tematyce – transformacja polityczna w Niemczech Wschodnich, polityka wewnętrzna, zagraniczna i gospodarcza RFN, stosunki polsko-niemieckie, problematyka europejska, współczesne przejawy antysemityzmu i inicjatywy z zakresu edukacji o Holokauście. Wybrane publikacje: *Reforma niemieckiego federalizmu*, [w:] *Prawo-władza-społeczeństwo-polityka*. Księga Jubileuszowa profesora Krzysztofa Pałeckiego, Toruń 2006, *Polityki historyczne w Polsce i Niemczech i ich wpływ na aktualne problemy w stosunkach między oboma krajami*, *Nowa rola międzynarodowa Niemiec*, red. E. Cziomer, Krakowskie Studia Międzynarodowe, nr 4, Kraków 2006, *Dwa totalitaryzmy w Niemczech – dyskusja wokół teorii porównawczej na przykładzie oceny systemu NRD* 2008; *Die Auseinandersetzung mit dem Antisemitismus in Ostdeutschland – einige Anmerkungen* (złożone do druku luty 2009, publikacja Centrum Badań Holocaustu UJ).

Maja Brand – absolwentka nauk politycznych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktorantka w Instytucie Europeistyki UJ (doktorat w ramach międzynarodowego projektu The Transnationalization of Struggles for Recognition a Women and Jews in France, Germany, and Poland in the 20th Century; temat pracy doktorskiej: Zakaz uboju rytualnego. Tendencje i próby instytucjonalizacji antyżydowskiej ideologii u schyłku II RP w perspektywie porównawczej); od stycznia 2008 r. należy do zespołu odpowiedzialnego za programy i projekty badawcze w Centrum Badań Holocaustu

UJ. Zainteresowania naukowe: stosunki polsko-żydowskie w XX wieku, polityka żydowska w Polsce w okresie międzywojennym, mniejszości religijne – ich mobilizacja i ochrona, antysemityzm, pamięć zbiorowa oraz miejsca pamięci Zagłady i innych ludobójstw.

Jerzy Dębski – absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz studiów doktoranckich na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Pracownik Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Twórca licznych prac na temat KL Auschwitz i innych obozów koncentracyjnych, Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego. Stypendysta Max Planck Institut für Geschichte w Getyndze, organizator międzynarodowych konferencji naukowych, wykłady gościnne na uniwersytetach: Bochum, Oldenburg, Salzburg i Gras.

Aleksander Fiszer – absolwent Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, a także Tulane University w Nowym Orleanie i Hunter College w Nowym Jorku. Prezes Klubu Niezależnych Stowarzyszeń Twórczych „Marchoń” w Katowicach, prezes Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło, wiceprezes Stowarzyszenia NZS 1980, wiceprezes Fundacji Via Facti, członek Zarządu Małopolskiego Forum Współpracy z Polonią w Tarnowie, członek Stowarzyszenia Wolnego Słowa, członek FOR (Forum Obywatelskiego Rozwoju).

Paulina Gas – absolwentka dziennikarstwa i europeistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Autorka publikacji z zakresu stosunków międzynarodowych. Stypendystka Middlesex University (Londyn) oraz dwukrotnie Włoskiego Instytutu Kultury w Krakowie. Od dziesięciu lat związana z Fundacją Instytut Studiów Strategicznych, którego dyrektorem jest od 2008 r.

Arkadiusz Gołębiowski – reżyser, scenarzysta, producent, publicysta. Absolwent wydziału operatorskiego i realizacji TV w Łodzi oraz podyplomowego studium komunikacji wizualnej na tej samej uczelni. Operator filmów fabularnych i dokumentalnych. Od lat samodzielnie realizuje własne formy filmowe i telewizyjne jako scenarzysta i reżyser. Na WSH w Pułtuskach oraz Warszawskiej Szkole Reklamy w latach 2001–2006 wykładał sztukę operatorską i fotografię. Ważniejsze filmy: *Rozbity kamień*, *Życie za życie*, *Sny stracone, sny odzyskane*, *Duchem ciosany*, *Przystanek Gdańska*, TV cykl filmów *Na misyjnym szlaku*, *Historia Kowalskich* i inne.

Elżbieta Isakiewicz – absolwentka polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę reporterską rozpoczęła w 1981 r. w prasie studenckiej. Laureatka wielu nagród dziennikarskich oraz literackich, m.in.: 1983 – wyróżnienie przyznane przez zdelegalizowane w stanie wojennym Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich za reportaże społeczne publikowane w tygodniku „ITD.” 2001 – Nagroda Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z-ca red. nac. „Gazety Polskiej” w okresie, gdy było to pismo niezależne. Teksty publicystyczne i reportaże publikowała m.in. w „Gazecie Wyborczej”, „Rzeczpospolitej”, „Newsweeku”. Pole zainteresowań: relacje polsko-żydowskie, bieda – bogactwo, sytuacja wykluczonych i niepełnosprawnych, przemiany społeczne. Członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. Najważniejsze książki: *Liczenie słoni*, *Ustna harmonijka – relacje Żydów, których uratowali od zagłady Polacy*, *Czerwony ołówek*. Od 2007 r. należy do składu „Tygodnika Powszechnego”.

Ewa Kozerska – adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego; od 2007 prodziekan ds. nauki badań w/w wydziału; zainteresowania naukowe dotyczą katolickiej nauki społecznej, myśli konserwatywnej i liberalnej, ideologii totalitarnej i autorytarnej. Stypendystka fundacji KAAD z siedzibą w Bonn, autorka monografii pt. *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005; licznych artykułów poświęconych Piusowi XI, A. de Tocqueville’owi oraz biogramów zawartych w *Leksykonie myślicieli politycznych i prawnych*, red. E. Kundera, M. Maciejewski,

wyd. 3, Warszawa 2009; współredaktor prac zbiorowych (m.in. *Aksjologiczne i praktyczne aspekty integracji europejskiej*, Wrocław 2007; *Problemy własności w ujęciu historyczno-prawnym*, Opole 2008); współorganizowała ogólnopolską konferencję nt. „Ideowych i prawnych uwarunkowań integracji europejskiej” w 2007 r. w Kamieniu Śląskim, a od 2006 r. jest współorganizatorem cyklicznych corocznych Opolskich Kolokwiów Prawno--Historycznych.

Bartosz Kwieciński, dr nauk humanistycznych w zakresie nauk o sztuce (doktorat pt. *Shoah Claude'a Lanzmanna i Lista Schindlera Stevena Spielberga jako dwa modele wizualnej pamięci Zagłady* obroniony z wyróżnieniem na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2009 r.), absolwent kulturoznawstwa o specjalności filmoznawstwo. Asystent w Centrum Badań Holokaustu UJ. Autor artykułów dotyczących kształtowania i deformacji pamięci Zagłady w przedstawieniach filmowych, ze szczególnym uwzględnieniem polskiej narracji historycznej. Zainteresowania naukowe: pamięć Zagłady i jej kształty obecne w dyskursie filmowym, mitotwórcza funkcja propagandy antysemickiej, problematyka „dekorum” i ograniczenia etyczne reprezentacji Holokaustu, meandry kształtów pamięci Zagłady w PRL-u.

Jacek Leociak – adiunkt w Instytucie Badań Literackich PAN, kierownik Zakładu Badań Nad Literaturą Holocaustu IBL PAN, członek Centrum Badań nad Zagładą Żydów przy IFiS PAN, członek redakcji rocznika „Zagłada Żydów. Studia i materiały”. Autor publikacji: *Tekst wobec Zagłady. O relacjach z getta warszawskiego* (1997, przekład angielski 2004) oraz (wspólnie z Barbarą Engelking) *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście* (2001; *The Warsaw Ghetto. A Guide to the Perished city*, Yale Univ. Press, 2009). Artykuły, szkice, recenzje publikował w czasopismach i w książkach zbiorowych. Zajmuje się formami zapisu doświadczeń granicznych (w tym doświadczenia Zagłady).

Michał Luty – działacz „Solidarności” w latach 1980–1990 w Regionie Śląsko-Dąbrowskim, współzałożyciel i kierownik Wszechnicy Górnośląskiej. Za działalność w „Solidarności” internowany w 1982, a następnie więziony w latach 1983 – 1985. Działacz podziemnej „Solidarności” w okresie 1982–1989, w tym: współpracownik miesięcznika „Głos Śląsko-Dąbrowski”; 1986–1987 – członek Tymczasowej Rady „Solidarność” Regionu Śląsko-Dąbrowskiego; 1988–1990 – wiceprzewodniczący i członek zarządu Regionalnej Komisji Wykonawczej NSZZ „Solidarność”; 1990–2005 – członek ROAD-u, UD i UW; od 2006 – członek PiS-u; W roku 1985 laureat nagrody Polcul Foundation; wiceprezydent Katowic w latach 2000–2002 i 2006–2008; współzałożyciel i sekretarz Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło, Prezes stowarzyszenia Międzymorze – Stowarzyszenie na Rzecz Wzajemnego Poznania, Dialogu i Zbliżenia Narodów Europy Środkowo-Wschodniej; Odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Grzegorz Łubczyk – absolwent polonistyki i dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego. Wielokrotny korespondent polskiej prasy na Węgrzech. W latach 1997–2001 ambasador RP na Węgrzech. Autor wielu książek, głównie o tematyce polsko-węgierskiej, w tym dwóch poświęconych Henrykowi Sławikowi. Współautor i autor kilku filmów dokumentalnych, w tym o H. Sławiku oraz polskim malarzu-uchodźcy Karolu Malczyku. Odznaczony Krzyżem Oficerskim z Gwiazdą Zasługi Republiki Węgierskiej. Zasłużony dla miasta Jastrzębia Zdroju. Współzałożyciel i wiceprezes Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i Dzieło. Honorowy Obywatel węgierskiego miasta Vamosmikola.

Marek Maciejewski – profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Opolskiego, na obu uczelniach kierownik Katedry Doktryn Politycznych i Prawnych; redaktor naukowy serii „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”; specjalista w dziedzinie doktryn nacjonalistycznych, antyrasistowskich, rasistowskich, nazistowskich, konserwatywnych i proeuropejskich. Autor około 250 publikacji naukowych.

Marek Maldis – dziennikarz telewizyjny, dokumentalista. Absolwent Instytutu Historii i Instytutu Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego. Drogę dziennikarską rozpoczął w codziennej prasie stołecznej, później pracował w Polskim Radiu, skąd trafił do telewizji. Specjalizuje się w tematyce historycznej. Autor i reżyser wielu programów, reportaży i dokumentów telewizyjnych. Wiele z nich było pokazywanych i nagradzanych na krajowych i międzynarodowych przeglądach oraz festiwalach filmowych i telewizyjnych. Swoje doświadczenie zawodowe stara się przekazywać nie tylko młodszym kolegom z telewizji publicznej, w której jest zatrudniony, ale również studentom dziennikarstwa na wyższych uczelniach Warszawy.

Maciej Marszał – profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego; prawnik, politolog. Od 2008 r. pełni obowiązki prodziekana na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jest autorem wielu publikacji na temat polskich interpretacji włoskiego faszyzmu i nazizmu, polskich koncepcji ustrojowych w Drugiej Rzeczypospolitej, a także współczesnych polskich doktryn politycznych i prawnych. Długoletni współpracownik Ośrodka Myśli Politycznej w Krakowie.

Wiesława Młynarczyk – pracownik Biura Edukacji Publicznej Warszawskiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej; nauczyciel 81. Liceum Ogólnokształcącego im. A. Fredry w Warszawie. Prowadzi warsztaty edukacyjne dla nauczycieli, dotyczące historii najnowszej, a zwłaszcza na temat Holokaustu i powojennej historii Żydów. Autorka wielu scenariuszy lekcji i innych publikacji edukacyjnych poświęconych tej tematyce. W 2008 r. otrzymała Dyplom Honorowy dla Polaków ratujących zabytki kultury żydowskiej. Dwukrotnie – w 2008 i 2009 r. – nominowana do Nagrody im. Ireny Sendlerowej „Za naprawianie świata”.

Dagmara Mrozowska – absolwentka stosunków międzynarodowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz podyplomowych studiów z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi na Uniwersytecie Śląskim, doktorantka w Instytucie Europeistyki UJ (temat pracy doktorskiej: *Porrajmos. Zagłada Romów na okupowanych ziemiach polskich podczas II wojny światowej*); od października 2008 r. odpowiedzialna w Centrum Badań Holokaustu UJ za programy i projekty badawcze oraz cykliczne międzynarodowe seminaria naukowe w rocznicę „nocy kryształowej”. Zainteresowania naukowe: pamięć o Porrajmos, tożsamość Romów w kontekście doświadczenia Zagłady, sytuacja Romów w Europie Wschodniej, uprzedzenia i stereotypy społeczne, stosunek społeczeństwa do mniejszości narodowych, polityka pojednania i tolerancja, nacjonalizm, etniczność, kulturowe kształtowanie tożsamości.

Maciej Pawlicki – reżyser, scenarzysta, producent, publicysta, krytyk teatralny i filmowy. Absolwent Wydziału Wiedzy o Teatrze warszawskiej Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej, w stanie wojennym współpracownik prasy podziemnej. Stypendysta Alfred Friendly Press Fellowship. Dziennikarz The Philadelphia Inquirer. Redaktor naczelny periodyku „Film”, dyrektor TVP 1, dyrektor programowy telewizji RTL 7 i TV Puls, dyrektor programy udziału Polski w Wystawach Światowych EXPO 2000 i 2005 oraz Komisarz udziału w EXPO 2008 w Saragossie. Inicjator akcji „Życie za Życie” poświęconej pamięci Polaków, którzy narażali życie, by ratować Żydów (obecnie prowadzonej przez NCK i IPN).

Stanisław Puchała – kapłan Archidiecezji Katowickiej, dr teologii, kapelan Jego Świątobliwości, honorowy dziekan Dekanatu Katowice-Śródmieście, proboszcz parafii katedralnej Chrystusa Króla w Katowicach, członek: Archidiecezjalnej Komisji Muzyki Sakralnej, Rady Kapłańskiej, Stowarzyszenia Henryk Sławik – Pamięć i dzieło, kapelan Rekolekcji Małżeńskich i Śląsko-Dąbrowskiej „Solidarności” oraz Rad Programowych: Radia Katowice i Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk”. Był duszpasterzem młodzieży, diecezjalnym duszpasterzem akademickim w Katowicach, duszpasterzem pracowników naukowych, a także redaktorem audycji radiowych w Radiu Katowice.

Piotr Setkiewicz – kierownik działu naukowego Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, a wcześniej kierownik tamtejszego archiwum. Doktorat obroniony w 2000 r. na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego (*IG Farben Werk Auschwitz. 1941–1945*).

Tomasz Scheffler – pracownik w Katedrze Doktryn Politycznych i Prawnych na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Od 1995 r. radca prawny, od 2004 r. członek Rady OIRP we Wrocławiu, a od 2007 r. zastępca Głównego Rzecznika Dyscyplinarnego samorządu radców prawnych. Doktorat obroniony w 2005 r. Autor kilkudziesięciu publikacji z zakresu niemieckiej i anglosaskiej myśli politycznej i prawnej XX wieku.

Aleksander B. Skotnicki – profesor zwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Katedry i Kliniki Hematologii, twórca i organizator Krakowskiego Ośrodka Transplantacji Szpiku (przeszło 500 zabiegów). Promotor 21 przewodów doktorskich, 15 prac magisterskich z zakresu analityki lekarskiej oraz doświadczalnej i klinicznej Hematologii i diagnostyki nowotworowych chorób krwi (białaczek i chłoniaków). Autor lub współautor przeszło 300 publikacji naukowych i 12 monografii książkowych. Od około 10 lat niezależnie od pracy lekarskiej i kierowania ważną jednostką Szpitala Uniwersyteckiego zajmuje się dokumentowaniem historii ludności żydowskiej przedwojennego Krakowa, a także jej losów podczas okupacji hitlerowskiej. Według prof. Andrzeja Chwalby najlepszy historyk wśród lekarzy na południe od Warszawy. Autor wielu artykułów historycznych, wydawnictw okolicznościowych i książkowych, m.in. *Spolecność żydowska w Polsce. Zwyczaje i udział w walce o Niepodległość, Oskar Schindler w oczach uratowanych przez siebie krakowskich Żydów, General Władysław Sikorski i jego żołnierze, Jan Karski – człowiek, który chciał zatrzymać Holokaust* oraz licznych wystaw fotograficznych (wraz z Krakowskim Towarzystwem Fotograficznym) dokumentujących przeszłość Krakowa.

Mateusz Szpytma – absolwent historii i nauk politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Specjalizuje się w historii wsi i ruchu ludowego. Obecnie przygotowuje pracę doktorską *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w województwie krakowskim*. Od 2000 r. pracownik IPN. Autor i współautor wielu książek i kilkunastu artykułów, m.in. *Sprawiedliwi i ich świat. Markowa w fotografii Józefa Ulmy*, Kraków-Warszawa 2007, *The Risk of Survival. The Rescue of the Jews by the Poles and the Tragic Consequences for the Ulma Family from Markowa*, Warszawa-Kraków 2009; *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego*, Kraków 2007.

Artur Szyncler – religioznawca, absolwent Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracuje w Centrum Żydowskim w Oświęcimiu, gdzie zajmuje się badaniami historycznymi oraz edukacją. Jest wykładowcą w Instytucie Politologii PWSZ w Oświęcimiu. Publikował m.in. w: „Karcie”, „Studia Judaica”, „Pro Memoria” oraz „Zeszytach Oświęcimskich”. Zajmuje się dziejami i kulturą Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku.

Feliks Tych – profesor zwyczajny, absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Przez wiele lat pracował w Instytucie Historii PAN, a także w Archiwum historycznym przy KC PZPR, skąd w 1987 r. został usunięty z przyczyn politycznych, wykładał jako *visiting professor* na kilku uniwersytetach europejskich. Wieloletni dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Obecnie kieruje działającym przy ŻIH interdyscyplinarnym, międzyuczelnianym seminarium-projektem badawczym „Bezpośrednie i pośrednie konsekwencje Zagłady. Przykład Polski”. Prowadzi również badania w zakresie: Żydzi w europejskich ruchach społecznych XIX–XX wieku; Zagłada w świadomości społecznej Polaków; Stosunki polsko-żydowskie w latach II wojny światowej oraz po wojnie. Zainteresowania naukowe: biografistyka oraz historia ruchu robotniczego. Wybrane publikacje: *Długi cień Zagłady. Szkice historyczne* (1999), *Problem Holokaustu w polskich podręcznikach szkolnych*

do nauczania historii, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historii nr 4 (1998), *Deutsche, Juden, Polen: der Holocaust und seine Spätfolgen* (2000), *Archiwum Ringelbluma: konspiracyjne archiwum getta Warszawy* (2000), *Bund: 100 lat historii 1897–1997*, red. F. Tych i J. Hensel.

Ewa Wierzyńska – absolwentka ekonomii SGPiS, jak również dziennikarstwa na Wydziale Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego oraz na Uniwersytecie Stanforda w ramach programu The Professional Journalism Fellowship (PJF). Do roku 1982 pracowała w tygodniku „Kultura”, który po wprowadzeniu stanu wojennego został zawieszony. W 1984 r. wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych, gdzie pracowała m.in. w biurze członka Kongresu Stanów Zjednoczonych jako specjalista ds. mniejszości etnicznych, była korespondentem „Rzeczpospolitej”, pracowała również jako konsultant programu USAID, wspierającego rozwój samorządów lokalnych w Polsce. Od 2006 r. zajmuje się koordynacją działań polegających na gromadzeniu środków na działalność Muzeum oraz rozwojem nowych programów – przede wszystkim o charakterze edukacyjnym realizowanych w ramach Muzeum Historii Żydów Polskich.

Dagmara Mrozowska